

OKKUPASJONSSTYRET AV STEIGEN HERRED 1940-45

Arild Vaag Prestøy

Etter den tyske okkupasjonen av Norge ble fullendt, 10. juni 1940, ble kontroll over det sivile samfunnet en prioritet for okkupantene. Dette målet skulle man nå ved å nyordne det norske samfunnet i tråd med den tyske førerstaten. En viktig samarbeidspartner i nyordningsprosjektet ble det norske fascistpartiet – Nasjonal Samling. Artikkelen behandler Steigen herred i Nord-Salten og resultatet av nyordningsprosjektet her. På utsiden, et eksempel på et nordnorsk herred der alt lå til rette for en vellykket maktovertakelse, men i realiteten et herred Nasjonal Samling aldri klarte å få kontroll over. Hovedfokus er å forklare utviklingen Steigen under okkupasjonen og gjennom denne belyse de faktorene som forhindret en vellykket nyordning av Steigen spesielt, og den nordnorske kommunesektoren generelt. Artikkelen er utarbeidet på bakgrunn av casestudiet «Nyordningen av Steigen 1940-45». En masteroppgave ved Nord universitet.

Uventet utvikling

De viser med sin handlemåte at de er uskikket og uverdige å stå som ungdommens oppdragere, da de synes å mangle både ansvarsfølelse likeoverfor sine gjerninger og likeså forståelse av den situasjon vårt land er i nu. De forstår ikke hvor samfunns-skadelig – ja bent frem landsforrædersk – de handler ved å søke å skape kaos i samfunnet på en tid, hvor det mer enn noensinde spørres om orden og lydighet, hvis vi skal ha håp om at vort folk skal berge seg rakrygget gjennom det ragnarrok som nu raser over verden.¹⁶

Steigen Herredsting, april 1942

---

¹⁶ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1941-47 (100L0009), sak – 74/42

Sitatet ovenfor er hentet fra Herredstingets behandling av utfordringene den nasjonale lærerstreiken skapte for Steigen kommune. Det omtaler de tre lærerne i Steigen som valgte å legge ned arbeidet i protest mot forsøket på nazifiseringen av det norske skoleverket vinteren/våren 1942. På denne tiden fungerte Steigen øyensynlig som en ensrettet, nazifisert kommune. Et drøyt år etter – i august 1943 – var situasjonen en helt annen.

Fortellingen om Steigen under okkupasjonen er fortellingen om hvordan et nordnorsk herred motsatte seg Nyordningen og unngikk nazifisering. Hva skyldtes det egentlig? Herredet opplevde en enorm militær styrkeoppbygging, en overbevist nazist fungerte som ordfører under mesteparten av okkupasjonen og NS-medlemmer satt i de fleste sentrale posisjonene i det lille samfunnet. Pasifisering og nazifisering var tilsynelatende Steigens skjebne – hva var det som forhindret den fra å materialisere seg?

I artikkelen vil jeg besvare disse spørsmålene ved å forklare utviklingen i den politiske styringen av Steigen kommune under okkupasjonen, sette fokus på de viktigste aktørene i perioden og vise hvordan Steigen kommune tilpasset seg direktiver ovenfra. Til sist vil jeg peke på de utfordringene som stod i veien for nazifisering, og sette disse inn i en nasjonal kontekst.

Steigen har vist seg å være et spesielt interessant objekt for å studere okkupasjonens innvirkning på nordnorske landkommuner. Herredets beliggenhet gav det stor militær betydning. Ikke bare fordi det lå strategisk til i innseilingen til Narvik, men også fordi okkupasjonsmakten som følge av allierte provokasjoner anså nordlandskysten som svært utsatt for landgangsforsøk. Utbyggingen av kystfortet Batterie Dietl må ses på som en følge av dette. Prosjektet medførte stor militær tilstedeværelse i området, samt tilførsel av tvangsarbeidere og krigsfanger.

Samtidig er kildematerialet fra det kommunale arkivet spesielt omfangsrikt. Herredstinget, som kommunestyret ble kalt etter nyordningen, fulgte ikke direktivene ovenfra når det gjaldt styringsstruktur, beslutningstaking og rapportering. Konsekvensen var at kommuneprotokollene tegner et svært detaljert bilde av den politiske prosessen, i motsetning til nabokommunene der det hovedsakelig var ordførerens beslutninger som ble nedtegnet.

Nyordningen

Begrepet «Nyordning» refererer til NS' forsøk på en fullstendig nazifisering av det norske samfunnet. En viktig del av dette prosjektet var innføringen av førerprinsippet og den kooperative styringsmodellen på alle nivåer av den norske

statsstyringen.¹⁷ På kommunenivå betydde dette at lokaldemokratiet ble avskaffet, ordføreren ble utpekt av Innenriksdepartementet og fikk all beslutningsmyndighet tillagt sin stilling. Det ble opprettet et råd med representanter fra det kommunale næringsliv som skulle ha en rådgivende funksjon opp mot ordføreren.

For å bedre forstå de videre hendelsene i herredet er det nødvendig å belyse de radikale endringene NS innførte som et ledd i nazifiseringen av det norske samfunnet. Målet var en gjennomgripende revolusjon som skulle skylle ut det gamle systemet og gi plass til et nytt samfunn – *en ny orden* – noe som er et av de grunnleggende trekkene ved fascistisk ideologi.¹⁸

Nyordningen fikk altså store konsekvenser for den norske kommunesektoren. Fra 1. januar 1941 ble lokaldemokratiet regelrett fjernet og ledelsen av kommunen omstrukturert. Ordføreren ble utpekt av Innenriksdepartementet etter råd fra Fylkesmann og Fylkesleder i NS og hans fullmakter ble kraftig utvidet. I realiteten fikk ordføreren all beslutningsmyndighet i sine hender. Han ble kommunens sterke mann, en førerskikkelse. De folkevalgte kommunestyrene ble fjernet. I stedet ble det utpekt såkalte formenn, som hadde en rådgivende rolle ovenfor ordføreren. Tanken var at disse skulle være representanter for de eksisterende yrkesorganisasjonene i kommunen. Slik skulle man ha kontroll over kommunenes næringsliv. Det er viktig å påpeke at ordføreren ikke behøvde å spørre formennene sine til råds, han eneste forpliktelse var å informere dem om sine vedtak.

Mellomkrigstid og okkupasjon

Steigen var et relativt lite kystherred i Nord-Salten før krigsutbruddet. Øyene Engeløy og Lundøy utgjorde størsteparten av herredets areal, som også inkluderte tettstedet Bogen på fastlandet. Fra Bogen var det veiforbindelse videre til innlandet. Sysselsettingen var stort sett konsentrert innenfor primærnæringene, først og fremst jordbruk og fiske.

Det er ikke nødvendig med en inngående presentasjon av det politiske landskapet i mellomkrigstidens Nord-Salten, men en kort gjennomgang av noen spesifikke trekk ved den politiske utviklingen i Steigen kan derimot være hensiktsmessig.

Valgstatistikk fra mellomkrigstiden viser at steigenværingene stemte som næringsgrunnlaget i herredet tilsa. De borgerlige partiene hadde godt grep om kommunen gjennom hele perioden. Likevel skilte Steigen seg fra de omliggende kommunene og fylkesgjennomsnittet på noen områder. Et av disse var oppslutningene

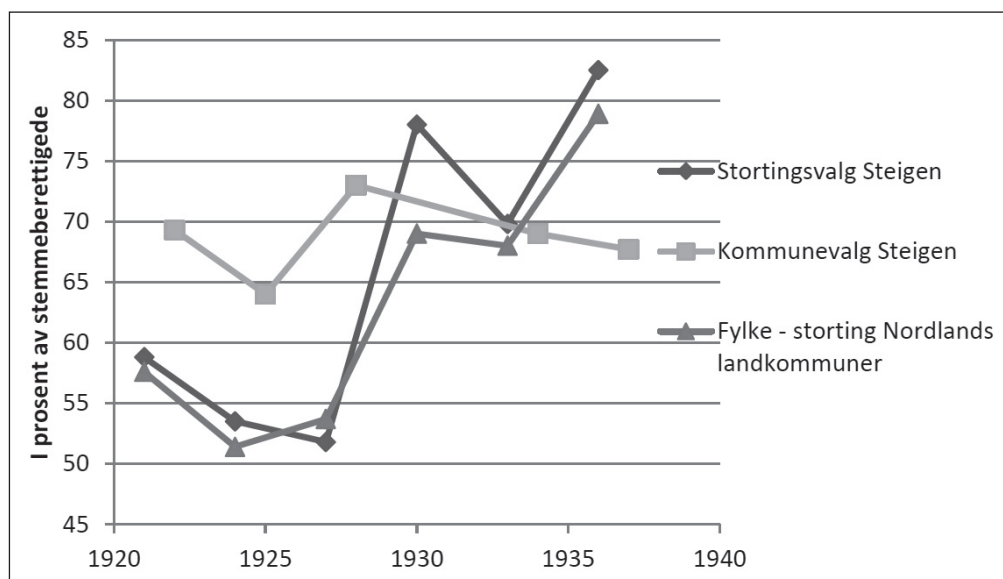
---

¹⁷ Prestøy, A. *Nyordningen av Steigen 1940-45*. Masteroppgave, Nord Universitet: Bodø 2015, s. 30-31

¹⁸ Griffin, R. *The Nature of Fascism*. London: Palgrave Macmillan 1991, s. 11

rundt valgene, som vist i figur 1¹⁹. Valgdeltakelsen i herredet var svært høy i de tre siste stortingsvalgene før krigen, med 1936 som toppår. Det bør bemerkes at gjennomsnittsoppslutningen i fylket også gikk markant opp i samband med disse valgene, men at tendensen var klarere i Steigen på et tidligere tidspunkt og at oppslutningen holdt seg godt over fylkesgjennomsnittet.²⁰ Det andre momentet som skilte seg ut ved de politiske forholdene i Steigen var den manglende oppslutningen rundt Arbeiderpartiet og Venstre. Velgermassene skiftet riktignok også i Steigen, men oppslutningen forflyttet seg først og fremst mellom de borgerlige partiene og i mindre grad fra de borgerlige over til Arbeiderpartiet og Venstre, som var tendensen i resten av landet.²¹ Et lite unntak kom i 1936, der Samfundspartiet opplevde en drastisk oppsving, men dette var noe som gikk igjen i fylket som helhet.²² Partiet gjorde det også godt i herredets kommunevalg. Så godt at man satt med ordførervervet etter valget i 1937. Dette var status for Steigen herred rundt årsskiftet 39/40. I løpet av de neste fem årene skulle mye endre seg.

Til tross for at Steigen ikke opplevde trefninger under og etter det tyske overfallet fikk man kjenne ringvirkningene av okkupasjonen på kroppen. Formannskapetets

Figur 1 Oppslutning valg 1920-1937

¹⁹ Prestøy. *Nyordningen av Steigen 1940-45*. s. 19

²⁰ Ibid. s. 20

²¹ Ibid. s. 24

²² Ibid. s. 26

protokoller avslører at herredene i Nord-Salten raskt havnet i en presset situasjon fordi flyktninger fra krigshandlingene ved Narvikfronten begynte å strømme sør-
over.²³ En allerede prekær tilstand ble ytterligere forverret da evakuerte fra Bodø og omegn begynte å ankomme i forbindelse med bombingene av byen og tysk fremrykning nordover. Behovet for husly, klær og mat til de nyankomne ble så stort at Steigen, Leiranger og Nordfold gikk sammen om å kreve nødlagre opprettet i bygdene. Ressursene deres var strukket til det ytterste. Grunnet ødeleggelsene og restriksjoner på hjemføring ble flyktningene en vedvarende utfordring gjennom hele okkupasjonstiden.

Ordføreren i Steigen var Sigurd Vik fra Samfundspartiet. Han hadde vært i vervet siden 1937 og satt dermed på et mandat som gikk ut i årsskiftet 40/41. Vik skulle bli en av hovedaktørene i kampen om den øverste maktposisjonen i Steigen.

En turbulent periode

Den 14. januar 1941 ble Sigurd Vik, tidligere ordfører for Samfundspartiet, utnevnt til ordfører i Steigen. Å tilby en konkret forklaring på hvorfor Vik fikk dette vervet er ikke uproblematisk. Årsaken er Viks handlinger i månedene før nyordningen trådte i kraft. Det var ikke uvanlig at utnevnte ordførere uten partimedlemskap meldte seg inn etter å ha fått vervet. Man kunne ikke nekte å ta imot et verv som ordfører eller formann, og det var et konstant press ovenfra for å oppnå målet om partikontrollerte kommuner.²⁴ Vik skiller seg ut fordi han meldte seg inn allerede i november 1940 og ut igjen kun to måneder etter, like før han ble utnevnt til ordfører. Hva fikk ordføreren til å handle på denne måten? Spørsmålet er sentralt i problematikken rundt NS-medlemskap og landssvikprosessen etter krigen. Ut ifra de detaljerte kommuneprotokollene kan flere av hovedaktørenes handlinger kartlegges, noe som igjen brukes til å støtte opp om, eller avfeie, deres forklaringer i avhørene etter frigjøringen.

I all hovedsak dreier denne første perioden, fra årsskiftet 40/41 til desember 1941, seg om to personer. Den «gamle» ordføreren Sigurd Vik og NS-medlemmet Johan Beck, som ble oppnevnt til varaordfører på nyåret 1941, samtidig som Vik fikk sitt ordførerverv. Forholdet mellom disse to mennene bidrar i stor grad til å avsløre motivene bak deres partimedlemskap og handlinger. Perioden kan beskrives som en eneste lang maktkamp, der Sigurd Vik forsøkte å forhindre at NS fikk innflytelse over kommunen og Beck forsøkte å fremme partiets interesser samtidig som han prøvde å kvitte seg med sin rival.

²³ AiN: Protokoll for Steigen formannskap 1936-40 (100L0007), sak 58/40

²⁴ Nøkleby, Skodvin, Wiker Gullvåg og Grimnes. *Nyordning bd. 2*, Oslo: Aschehoug 1985. s. 91

Motsetningsforholdet mellom ordfører og varaordfører kom gjentatte ganger til syne i kildene. Ved en anledning foreslo varaordfører Beck et bidrag fra kommunen til Den Norske Legion. Forslaget ble blokkert av ordfører Vik ved henvisning til manglende godkjenning av herredets budsjett.²⁵ Ved en annen anledning skulle det oppnevnes forretningsfører for kommunens forsyningsnemd. Dette var en svært sentral stilling. Forsyningsnemda administrerte bl.a. rasjonering av brensel og mat, samt rapportering av kommunens behov opp mot fylkesnemda. Det er ikke vanskelig å tenke seg til hvorfor det ble strid rundt denne oppnevningen. En forretningsfører som var tro mot ordfører Vik og lokalsamfunnet ville sette herredet først, mens en NS-mann ville være tro mot partiet og staten, slik at NS vilje ble gjennomført. Kommuneprotokollene forteller at tre menn ble innstilt til stillingen i en prioritert rekkefølge. De to øverste var menn man må anta var tro mot ordføreren, den siste var NS-mann. Vik hadde altså tatt første stikk i denne saken, men Beck tok dissens og fikk lagt ved følgende anmerkning:

N. N. er N.S. medlem og er den eldste av ansøkerne. Han antas å være fult kvalifisert for stillingen, da han har lang praksis i kommunale gjøremål og er forretningsdrivende (fiskekjøper). Han er en moden og selvstendig mann.²⁶

I dette tilfellet var det NS og Beck som fikk sin vilje. Hvordan dette skjedde sier kildene ingenting om. I utgangspunktet var det kommunens ansvar å ansette ny forretningsfører og man må derfor anta at innstillingen var endelig.

I landssviksaken mot Johan Beck var et av saksdokumentene et brev adressert til ham fra NS-kretsfører Rasmussen, datert 4. juli –41. Av dette brevet fremgikk det at Beck jevnlig rapporterte til sine overordnede om vedtak ordføreren fattet i partiets disfavør.²⁷ Rasmussen nevnte bl.a. at det på Becks anmodning skulle byttes inn to NS-menn i det kommunale jordstyret. Han gav i tillegg instruksjoner om at Beck skulle nedlegge protest, på NS vegne, på valg av domsmenn, hvis disse ikke var etter partiets smak. Det viktigste punktet i brevet var imidlertid følgende setning:

Fylkesføreren meddeler mig også at han ønsker å skifte ordfører i Steigen og ba mig spørre om De påta dem hvervet som ordfører.

Dette var bekreftelsen på at Sigurd Vik ble ansett som partifiendtlig og at Johan Beck hadde overbevist partitoppene om at han var en pålitelig og tro NS-mann. Samtidig viste brevet at Beck aktivt gikk inn for å motarbeide Vik og legge til rette for nazifiseringen av Steigen.

²⁵ Prestøy. *Nyordningen av Steigen 1940–45*. s. 58

²⁶ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 13

²⁷ L-sak Narvik PKM 175/45, dokument 7.

Lokalsamfunnet under press

Sigurd Viks ordførergjerning i Steigen fikk sin endelige avslutning i oktober 1941. Etter 10 måneder som «fungerende samfunnsleder». Han ble ikke fjernet, slik Rasmussen hadde skissert i brevet. Vik la ned ordførervervet som en reaksjon på at Beck gjentatte ganger hadde gått bak ryggen på ham for å få endret vedtak og oppnevnelser i NS-vennlig retning.

Johan Beck ble oppnevnt som ordfører 1. november. Han skulle føre kommunen gjennom resten av okkupasjonstiden. Vik hadde fungert som kommunens beskytter. Med ham ryddet av veien og NS-tro menn i posisjon som ordfører og varaordfører, lå nå alt til rette for at Steigen skulle ensrettes og nazifiseres. Utviklingen i det neste halvannet året pekte da også i retning av at dette var tilfellet. Sitatet artikkelen starter med er hentet fra denne perioden og gir et godt inntrykk av hvordan lignende saker ble håndtert, for eksempel Sogneprestenes embetsnedleggelse.

Vel og merke ble ikke alt gjennomført i tråd med NS' retningslinjer. Det tidligere omtalte avviket med hensyn til føring av kommuneprotokollene ble videreført. Det var for eksempel fortsatt mulig for formennene å komme med sine innsigelser, disse ble da også nedtegnet. Et godt eksempel på dette var protestene tre av formennene ytret mot bruken av ordet «landsforrædersk» i omtalen av lærerne som hadde sluttet opp om streiken. Ordføreren skulle etter nyordningens bokstav opprette en egen beslutningsbok der sakene han hadde avgjort skulle registreres. Denne boken ble opprettet i Steigen, av ordfører Vik. Men den ble stort sett bare brukt i enkelttilfeller der beslutninger måtte tas uten mulighet for å sammenkalle Herredstinget til møte.

Da Beck overtok hadde han alle muligheter til å gjøre noe med denne ordningen, men han valgte å fortsette i samme spor. Hva fikk ham til å bryte med partiets retningslinjer på dette punktet?

Til tross for dette må man kunne konkludere med at Steigen i all hovedsak etterlevde partiets politikk i perioden fra ordførerskiftet og frem til sommeren 1943. Tidsrommet markerte ikke bare et sterkere politisk grep om lokalsamfunnet. Det tyske nærværet begynte for alvor å gjøre seg gjeldende fra 1942 og utover. På sommeren dette året begynte konstruksjonen av kystfortet Batterie Dietl. I halvannet år etter okkupasjonen hadde tyskerne kun hatt en observasjonspost på Engeløy. Okkupantenes innvirkning på herredet hadde dermed vært begrenset. Dette forandret seg dramatisk da byggeprosessen ble satt i gang. Plutselig befant det seg tusenvis av soldater, fangevoktere, tvangsarbeidere, krigsfanger, tyske spesialarbeidere og funksjonærer i det lille lokalsamfunnet. De eksakte tallene er usikre, men mye tyder på at antall mennesker på Engeløy plutselig mangedoblet seg, med de utfordringene det medførte. Ressursene i Steigen var allerede strukket til bristepunktet

som følge av flyktningsstrømmen etter okkupasjonen. Selv om flere av flyktingene hadde forlatt herredet, var det fortsatt noen igjen. Mannskapene som administrerte og bygget kystfortet fikk selvfølgelig egne forsyninger, men mangelen på innkvartering var fremdeles et stort problem. Løsningen ble i mange tilfeller at rom ble rekvirert hos lokalbefolkningen.

Slitasjen herredet ble utsatt for ble etter hvert synlig i forholdet mellom ordføreren og hans formenn. Samhandlingen mellom formennene og ordfører Beck hadde vært preget av et lavt konfliktnivå, men nå begynte dette forholdet å slå sprekker. Hendelsen som virkelig viste splittelsen i Herredstinget kom i august 1943, rett før Batterie Dietl ble ferdigstilt og gjort operativt. Da fikk lensmannen i Steigen, som for øvrig også satt som formann på denne tiden, i oppdrag å tvangsflytte samtlige innbyggere fra kystfortets nabobygd, Bø. I alt dreide dette seg om ca. 30 husstander.²⁸ Beitemarkene rundt Bø ble også sperret og all ferdsel forbudt, noe som betydde at bøndene måtte ta buskapen med seg i flytteprosessen. Lensmannen fikk oppleve konsekvensene på nært hold fordi han i tillegg til sine andre verv også satt som medlem av rekvisisjonsnemda for husrom. Han tok initiativ opp mot resten av Herredstinget for å gi de evakuerte muligheten til å benytte seg av jorden som tilhørte prestegården. Presten hadde blitt fjernet etter at han la ned sitt embete. Kirke- og undervisningsdepartementet fattet et vedtak om at prestegården skulle forpaktes av to bønder fra herredet, som kun hadde fått en liten del av sin mark beslaglagt. Lensmannen reagerte med å erklære seg uenig i avgjørelsen og kritisere kommunens handlemåte.²⁹ Sett i lys av nyordningen vil en slik kritikk være rettet direkte mot ordføreren.

Kommuneprotokollene viser at Herredstinget kom med stadig krassere kritikk mot ordføreren og den øvrige statsadministrasjonen fra sensommeren 1943 og helt frem til frigjøringen. Kritikken baserte seg på alt fra jordbrukspolitik og den manglende utnyttelse av arbeidskraften til de evakuerte, som oppholdt seg i herredet, til kritikk av den tyske tilbaketrekningen fra nordfronten i et telegram til ministerpresident Quisling.

En tapt kamp

Sammenfattet kan vi si at nazifiseringen av Steigen, i beste fall, kun kan sies å strekke seg over et kort tidsrom og at partiets kontroll i denne perioden best kan beskrives som overfladisk. Hvorfor gikk utviklingen i denne retningen? La oss nå

---

²⁸ Prestøy. *Nyordningen av Steigen 1940–45*. s. 68

²⁹ *Ibid.* s. 68 og 69

se på noen av faktorene som kan forklare den manglende ensretting av kommunesektoren generelt og Steigen spesielt.

Nasjonal Samling ble gjennom sine ministerposter i administrasjonsrådet, en sentral del av det norske statsapparatet i okkupasjonens første år. NS-medlem og Quislings nære medarbeider, Albert Viljam Hagelin, ble oppnevnt til Innenriksminister. Dette gav ham, og dermed NS, ansvaret for nyordningen av det norske samfunnet. Terboven og hans Reichskommissariat håpet nok at partiet ville gi omstruktureringen av samfunnet legitimitet, i kraft av at partiet hadde stilt lister i Stortings- og kommunevalg fra 1933. NS-medlemmer skulle bekle de viktigste posisjonene i samfunnet, ned til ordfører og formenn i hver eneste kommune. Dette leder oss til den første faktoren som hindret ensretting av Steigen – og flere andre kommuner. NS var før okkupasjonen et marginalt parti i nasjonal sammenheng, og partiets stilling i Nord-Norge var ikke bedre enn i resten av landet. Det var riktignok områder der partiet hadde noe støtte, for eksempel deler av Helgeland. I Dønnes herred fikk partiet omkring 5% av stemmene ved Stortingsvalget i 1936. Men i de fleste av landsdelens kommuner var situasjonen lik den i Steigen, der fikk partiet bare knappe 0,6% av stemmene i samme valg. Partimedlemmene som spilte sentrale roller i Steigen under okkupasjonen kom hovedsakelig fra andre kommuner, som Hamarøy der partiets medlemstall var høyere. En kraftig økning i medlemstallene fra 1940 og utover til tross – uten markante, lokale deltakere fra partiet i lokalpolitikken før okkupasjonen lå forholdene på ingen måte til rette for lokal oppslutning om NS nyordningsprosjekt.

NS' marginale oppslutning var også grunnlaget for et annet problem. Tanken var at sentrale kommunale stillinger skulle besettes av NS-medlemmer, viktigst av alle ordføreren. Man innså raskt at dette ville bli utfordrende. Bekymringene var knyttet til å finne personer som hadde de rette kvalifikasjonene til å håndtere det samfunnsansvaret den nye ordførerrollen medførte. Slike ressurspersoner var vanskelig å finne i befolkningen som helhet, langt verre innenfor den svært begrensede gruppen med partimedlemmer. Terboven og de øvrige tyske myndighetene innså at prosessen med å fylle ordførerembetene med kompetente NS-medlemmer kunne ta tid. For å unngå et potensielt maktvakuum mellom avgangen til de sittende kommunestyrene og oppnevningen av NS-ordførere befalte han at det skulle utnevnes såkalte «Kommissarische Gemeindeleiter», eller fungerende samfunnsledere, frem til en ny ordfører kunne bli utpekt.³⁰ I mange kommuner var det naturlige valget den sittende ordføreren – dette var menn med kjennskap til kommunen

---

³⁰ Heiberg, G. *Undersøkelseskommissjonen av 1945, Bind 1, Kap. V, Fylkesmennene og Nyordningen av Kommunene 1940*. Oslo. Aschehoug, 1946. s. 345

og den politiske erfaringen som krevdes for å håndtere et slikt verv. I omtrent halvparten av kommunene i Nordland ble ordførervervet derfor videreført med samme mann i posisjon, bare med betydelig utvidede fullmakter.³¹ Løsningen på ordførerproblemet medførte både fordeler og ulemper for NS. På den ene side etablerte man relativt raskt stabilitet og en viss grad av kontinuitet i kommunesektoren. På den andre siden la man mye makt i hendene til individer som, tross all sin kommunalpolitiske erfaring, fortsatt var representanter for det gamle systemet som nazistene så gjerne ville til livs. Individer hvis støtte til saken på ingen måte kunne garanteres. Som vi har sett slo det ikke heldig ut for nyordningen av Steigen. Vik kunne åpenlyst bruke sine fullmakter for å motarbeide partiets interesser.

Der mangelen på medlemmer var en sentral årsak til at nyordningsprosessen gikk tregt i Nyordningens barndom, var det tilstrømmingen av nye medlemmer som representerte en utfordring senere i perioden. Dahl, Hagtvet og Hjeltnes stipulerer at antall partimedlemmer før okkupasjonen var omlag 2600. Ved inngangen til 1941 hadde antall medlemmer nesten tidoblet seg, til omtrent 24 500.³² Størsteparten av disse sluttet seg til NS etter 25. september da Terboven erklærte at partiet var Norges eneste lovlige politiske organisasjon, og med det gjorde Norge til ettpartistat.

Dahl, Hagtvet og Hjeltnes anslår at brorparten av de drøyt 6000 innmeldingene som kom mellom okkupasjonen og Terbovens erklæring hovedsakelig var ideologisk motivert. I perioden som fulgte, frem til topp-punktet i 1943, ble motivgrunnlaget mye mer variert. NS' nye maktposisjon tiltrakk seg opportunister og personer med maktambisjoner. Pragmatikere så på situasjonen som en mulighet for å endre og forbedre samfunnet uten partipolitisk kjekling og byråkratiske prosesser. Andre sluttet seg til partiet som følge av altruistiske motiver, politisk press eller ren tvang.³³ Kan vi hevde at de samme utviklingstrekkene gjaldt for Steigen i Nord-Salten? Både ja og nei. Beck og Vik meldte seg inn i NS etter 25. september. Henholdsvis 5. oktober og sist i november. Utviklingstrekkene Dahl, Hagtvet og Hjeltnes påpeker understøttes dermed av tidspunktet for Viks medlemskap og handlingene hans i tiden som ordfører. Samtidig kan vi se at tidspunktet for Becks innmelding ikke samstemmer med inntrykket av at han ble partimedlem av ideologiske årsaker. Lensmannen som gjennomførte avhøret med Beck under

---

³¹ Prestøy. *Nyordningen av Steigen 1940-45*. s. 34

³² Hagtvet, Hjeltnes og Dahl. *Den Norske Nasjonalsosialismen – Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder*. Oslo: Pax Forlag, 2009 s. 169

³³ Hagtvet, Hjeltnes og Dahl. S. 169-173

landssvikoppgjøret la også til en merknad der han omtalte Becks innmeldelse som motivert av «purt maktbegjær og egeninteresse».³⁴ Det ene motivet utelukker ikke det andre i dette tilfellet. Han var lojal mot partiet like frem til frigjøringen, lenge etter at mindre overbeviste partimedlemmer for lengst hadde snudd kappen etter vinden. Derfor vil jeg hevde at Beck var tro mot NS og partiets politiske og ideologiske standpunkter.

Partimedlemmene som åpenlyst kritiserte Beck i perioden etter evakueringen av Bø meldte seg også inn etter 25. september. Vi kan dermed hevde at behovet for nye medlemmer, liten kontroll av de nyinnmeldte og den påfølgende mangelen på homogeniteten i NS medlemsmasse ble nok et hinder for en vellykket nyordning.

Utfordringer tilknyttet medlemsproblematikken var altså sentrale for Nyordningens manglende appell både nasjonalt og lokalt. Videre skal vi se på to faktorer som hovedsakelig var knyttet til regionale og lokale forhold.

Som vi tidligere har vært inne på, var tyskernes militære nærvær sterkt i Steigen. Konstruksjonen av Batterie Dietl, og det medfølgende tilsiget av militært personell, funksjonærer, tvangsarbeidere og krigsfanger, medførte at behovet for – og midlene til – fullstendig kontroll med kommunen var tilstede. Min oppfatning var at dette var faktorer som la til rette for en vellykket nyordning av Steigen. Det viste seg at den oppfatningen ikke var helt riktig. Riktignok sikret troppene et sterkt militært grep om kommunen og Nord-Salten generelt, men dette var på ingen måte noen garanti for sterk sivil kontroll. Denne erkjennelsen illustrerer godt fragmenteringen som preget okkupasjonsstyret av Norge, og i bunn og grunn også den tyske samfunnsstrukturen under naziregimet. Det var på ingen måte snakk om et sterkt monolittisk samfunn der de forskjellige enhetene jobbet sammen mot et felles mål. I stedet befant man seg i en nærmere kaotisk tilstand av strid mellom etatene, der hver enkelt prøvde å oppnå sine egne målsetninger – som i mange tilfeller medførte at man motarbeidet hverandre.

Det er i lys av denne situasjonen man må se forholdet mellom de militære styrkene og sivile myndigheters forsøk på å nyordne Steigen. Herredømmet over Vestfjorden og innseilingen til Narvik var hensyn som gikk langt utenpå behovene til ordføreren, Herredstinget og herredets befolkning. Noe som klart gjenspeiles i evakueringen av Bø og den medfølgende annekteringen av bøndenes beitemarker. Jeg vil påstå at styrkeoppbyggingen og de påfølgende inngrepene i lokalsamfunnet var en av hovedårsakene til motstanden og frustrasjonen som bygger seg opp mot ordfører Beck blant formennene. Vel og merke er ikke motstanden særlig sporbar

---

³⁴ L-sak, Narvik PKM 175/45, dokument 12.

i kildene før man kommer inn i 1943, men dette kan skyldes at militære og lokale interesser sammenfalt i konstruksjonsarbeidets tidlige fase. Det være seg i form av nye veier, kaianlegg og arbeidsplasser til steigværingene. Samtidig må det nevnes at den tyske krigslykken for alvor hadde snudd i 1943. Dette kan ha bidratt til at formennene hadde et behov for å vise at de satte herredets ve og vel i førersetet – i påvente av rettslige oppgjør etter krigens slutt.

Var de tyske styrkenes innvirkning på nyordningen av Steigen et lokalt fenomen, eller kan man finne de samme tendensene i andre kommuner det Wehrmacht eller Kriegsmarine var sterkt tilstedeværende? Reaksjonene på sterkt militært nærvær i norske kommuner under okkupasjonen er et svært interessant forskningsområde. Nord-Norge peker seg ut som spesielt interessant på grunn av det enorme antallet tyske soldater i landsdelen og det faktum at forskning på nordnorske kommuners opplevelse av okkupasjonen er mangelfull.

Det siste momentet som vektlegges er kommunens størrelse. Var det slik at småsamfunn med få innbyggere var gjennomsluktige, og dermed lettere å få kontroll over? Jeg vil argumentere for det motsatte – at små samfunn vanskeligjorde kontroll. Ideelt sett skulle en nyordnet kommune være styrt av trofaste partimedlemmer, etter prinsippet at hensynet til statens beste gikk foran hensynet til individet. Tidligere har vi sett at dette på langt nær var tilfellet i Steigen. Kommunene ble styrt av menn hvis lojalitet til staten i beste fall var varierende. Mennene som var utpekt til å styre under nyordningen var altså mottakelige for påvirkning. Både fra hendelser i lokalsamfunnet, og enda viktigere, reaksjonene disse hendelsene skapte. Hendelser i nærområdene hadde evne til å påvirke de som var satt til å styre, og dermed nazifiseringen av kommunene.

Vi kan kort ta for oss to konkrete eksempler fra Steigen. Flyktningproblemet, som jeg omtalte tidligere i artikkelen, fremstår alvorlig og utfordrende i herredsstyrets protokoller. Historiker Steinar Aas har gjort funn i sin forskning på okkupasjonstiden i Narvik kommune som viser at Steigen ikke engang var registrert på listene over bykommunene og herredene som hadde mottatt kompensasjon fra Narvik for mottak av flyktninger.³⁵ Dette indikerer at antallet flyktninger til Steigen var relativt lavt. Til tross for dette blir altså flyktningssituasjonen gjennomgående fremstilt i dramatiske ordelag gjennom hele okkupasjonstiden. Slik kan hendelsen brukes til å illustrere hvordan små samfunn, som Steigen, var svært sårbare ovenfor selv de minste endringer. Dramatiske endringer, som situasjonen rundt flyktningene, nøret opp under uro og motstand i de delene av Herredsstyret som hadde bygdas velferd øverst på sin prioriteringsliste.

---

³⁵ Aas, Steinar. *Upublisert artikkel*. Nord Universitet. 2018

Neste eksempel omhandler evakueringen av bygda Bø på Engeløy. Hendelsen medførte et ytterligere press på boligsituasjonen, minket jordbruksarealene og medførte at viktige beitemarker forsvant. I en liten kommune, som hadde levd under press i relativt lang tid, var dette hendelsen som mer enn noen annen viste innbyggerne at kommunens ve og vel var prisgitt okkupantene. Fra dette øyeblikket ser man at ordfører og NS-politikk blir utsatt for konstant kritikk fra formennene i Herredstinget. Kommunens beskjedne størrelse gjorde belastningen på befolkningen desto mer synlig for formennene. Det var ikke enkelt å sette statens hensyn foran individet når individenes lidelse var så synlig i lokalsamfunnet. Dermed kan vi se at kombinasjonen små kommuner og et lokalstyre med manglende lojalitet til makthaverne førte til at selv mindre hendelser kunne få stor innvirkning på NS nyordningsprosjekt.

Et herreds opplevelse

Steigens opplevelse og utvikling under okkupasjonen var på mange måter uvanlig og spesiell, både i regional og nasjonal forstand. Kvaliteten på kildematerialet gir et sjeldent godt innblikk i hvordan en nordnorsk kommune opplevde krigsutbruddet og hvordan man tilpasset seg forsøkene på kontroll og ensretting ovenfra. Innenfor denne overbygningen ser man enkeltindividene, og det motivmangfoldet som styrte deres handlinger.

Vi har sett representanter for det gamle styresettet forsøke å demme opp for innføringen av et totalitært regime. Der virkemidlene blant annet var å videreføre tradisjoner og rutiner fra det demokratiske systemet, hindre NS-sympatisører innflytelse ved å nekte dem tilgang til sentrale, administrative posisjoner og generelt agere som en buffer mellom det nye regimet og herredet.

Vi har sett hvordan spriket i motivgrunnlaget for NS-medlemskap ble et hinder for den videre nazifiseringen av Steigen. Særlig når okkupasjonen for alvor begynte å få konsekvenser for det vesle lokalsamfunnet. I tillegg har vi sett hvordan kommunens begrensede størrelse, sammen med det tyske nærværet og den militære aktiviteten kunne bidra til å vanskeliggjøre sivil kontroll og ensretting.

Samtidig viser fortellingen om Steigen oss også den spenningen som fantes i mange norske lokalsamfunn i okkupasjonstiden. Ordførerstriden, som vi vet utspilte seg i mange nordnorske kommuner, viser oss kampen mellom partiets tillitsmann og kommunens tillitsmann. Den belyser hendelsene som skapte splid i slike lokalsamfunn i årtier etter at okkupasjonen tok slutt. Allikevel er det viktig å fremheve at man i mange tilfeller maktet å se nyansert på enkeltindivers handlinger i okkupasjonsårene, også når det gjaldt årsakene til engasjement i den kommunale styringen og eventuelt medlemskap i NS.

Litteraturliste:

- Aas, S. *Upublisert artikkel*. Nord Universitet 2018.
- Griffin, R. *The Nature of Fascism*. London: Palgrave Macmillan 1991
- Hagtvet, Hjeltnes og Dahl. *Den Norske Nasjonalsosialismen – Nasjonal Samling 1933–1945 i tekst og bilder*. Oslo: Pax Forlag, 2009
- Heiberg, G. *Undersøkelleskommisjonen av 1945, Bind 1, Kap. V, Fylkesmennene og Nyordningen av Kommunene 1940*. Oslo. Aschehoug, 1946
- Nøkleby, Skodvin, Wiker Gullvåg og Grimnes. *Nyordning bd. 2*, Oslo: Aschehoug 1985
- Prestøy, A. *Nyordningen av Steigen 1940–45*. Masteroppgave, Nord Universitet: Bodø 2015

Arkivmateriale:

- Arkiv i Nordland: Steigen kommune K-18481.100/100, *Protokoll for Steigen formannskap 1936–40* (100L0007)
- Arkiv i Nordland: Steigen kommune K-18481.100/100, *Protokoll for Steigen formannskap 1941–47* (100L0009)
- Riksarkivet: Landssviksak Narvik Politikammer, 175/45

Tjoahkkájgæsos

Nasjonal Samling ja okkupasjávnnáfámo gæhttjalibme oadtjot ádå sebrudakárnigav vuona sebrudahkaj sæmmiláhkáj gá dujska jádediddjestáhtav, lij doarroájge ienemus berustim prosjevtajs. Artihkkala tiebmá le dat ádå sebrudakárniga gæhttjalibme suohkansuorgen ja makkár vájkkudusájt dát buvtij. Rievddadimijis lij állo ja ierit ietján lij láhpadit bájkálasj demokratijjav ja dan sadjáj biedjam NS-suohkanoajjev gænna lij divnaj badjel fábmó. Artihkkalin tjáleduvvá «Steigen herred» gávvidittjat gáktu áda sebrudakárnik gæhttjaluváj tjadádúvvat ja makkár vájkkudusá dássta báhtin. Stájggo lij dán ájge unna guollár- ja ednambarggosuohkan Nuortta-Sálfon, mij hæhttjov okkupasjávnnáv gierddat gá merragáttefoartta Batterie Dietl tsiggiduváj.

Artihkkalin tjáleduvvá ávddánahttema birra suohkanin ja tjielggi gáktu NS ittjij vuorbástuvá dahkat Stájgov nazisuohkanin, vájku sæddo vuojnnet lij dási. Tjálle tjielgadusán dættoduvvá sihke dábálasj sivá, duola dagu sebrulasjvuodavidjura NS:an ja dujska stáhta dájmdahtes vuohte, máttijn ieredum suorgij ma tjuodtjun vuosstebiellden nubbe nubbáj. Sæmmi báttá de tjálle gæssá bájkálasj ja guovlo iesjvuodajt ávddán, dáj siegen okkupasjávnnáfámo merkahahtte sajev Stájgon, suohkana stuorrudagá gáktuj.

Báhtusin boahdá ávddán gáktu okkupasjávnná vájkkudij unna sebrudagátjav Nuortta-Sálon. Mij oadtjop sebrudagáv rijdoj gá ádá stivrrim boahdá, ja gáktu ájnegis ulmusj ávkástallá ádá stivrrimdábev vuosstelastatjit, suohkanoajve málssooma vájkkudusájt ja gáktu suohkana jádedibme murkestij gá okkupasjávnná vájkkudusá álggin bájkálasj sebrudagáv vájkkudit.

Summary

The attempt by Nasjonal Samling and the occupying power to create a new order in Norwegian society modelled on the German state was one of the most ambitious projects of the occupation. This article examines the attempt to reorganise the municipal sector and its impact. The changes brought about by the project were very extensive and included, amongst others, the abolition of local democracy and the appointment of an NS Mayor with unrestricted powers. The article uses the rural municipality of Steigen to illustrate how the implementation of this reorganisation was attempted, as well as the subsequent consequences. At the time, Steigen was a small fishing and farming municipality in Nord-Salten, which was marked by the occupation through the construction of the coastal fortress Batterie Dietl.

The article addresses development in the municipality and explains why NS was not successful in its attempt to Nazify Steigen, even though the conditions were seemingly in its favour. The author emphasises general causes, such as membership issues in NS and the fragmented and dysfunctional nature of the German state with its many competing agencies. At the same time, local and regional elements are highlighted, including the striking presence of the occupying forces in Steigen and the municipality's small size.

The result offers insight into how the occupation characterised a small community in Nord-Salten. We see society split in its encounter with the new regime, how certain individuals exploit the new system of governance to offer resistance, the consequences of the change in municipal mayor and how the municipality's leaders reacted when the impact of the occupation began to take its toll on the local community.

Forfatter

Arild Vaag Prestøy (f. 1980) er stipendiat ved Nord Universitet i Bodø. Han forsket på nordnorsk okkupasjonshistorie i sin masteroppgave «*Nyordningen av Steigen 1940–45*». Prestøy behandler også tematikken i sin avhandling; «*New Order in Northern Norway's Municipal Sector*», en komparativ studie av nyordningen i fire nordnorske kommuner i perioden 1940–1945. E-post: arild@prestoy.org